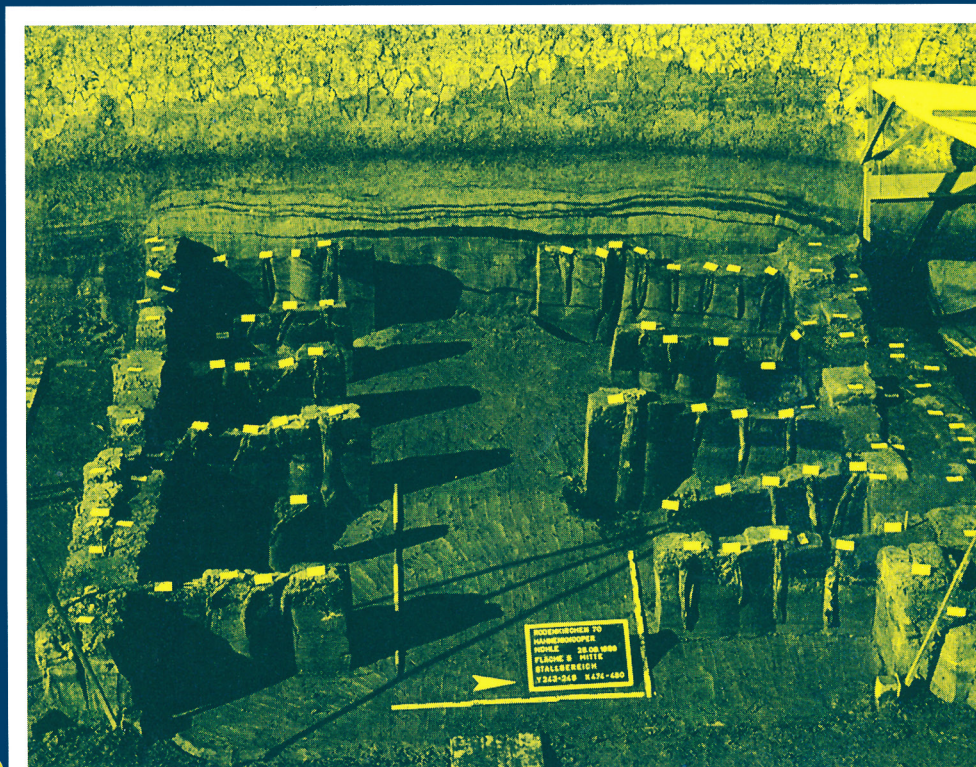

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 2000

12

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 2001, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Facilitair Bedrijf RuG

Omslag: huis uit de late bronstijd opgegraven te Rodenkirchen aan de Weser (pp. 77-79)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-1498-3

PALEO-AKTUEEL

12

redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

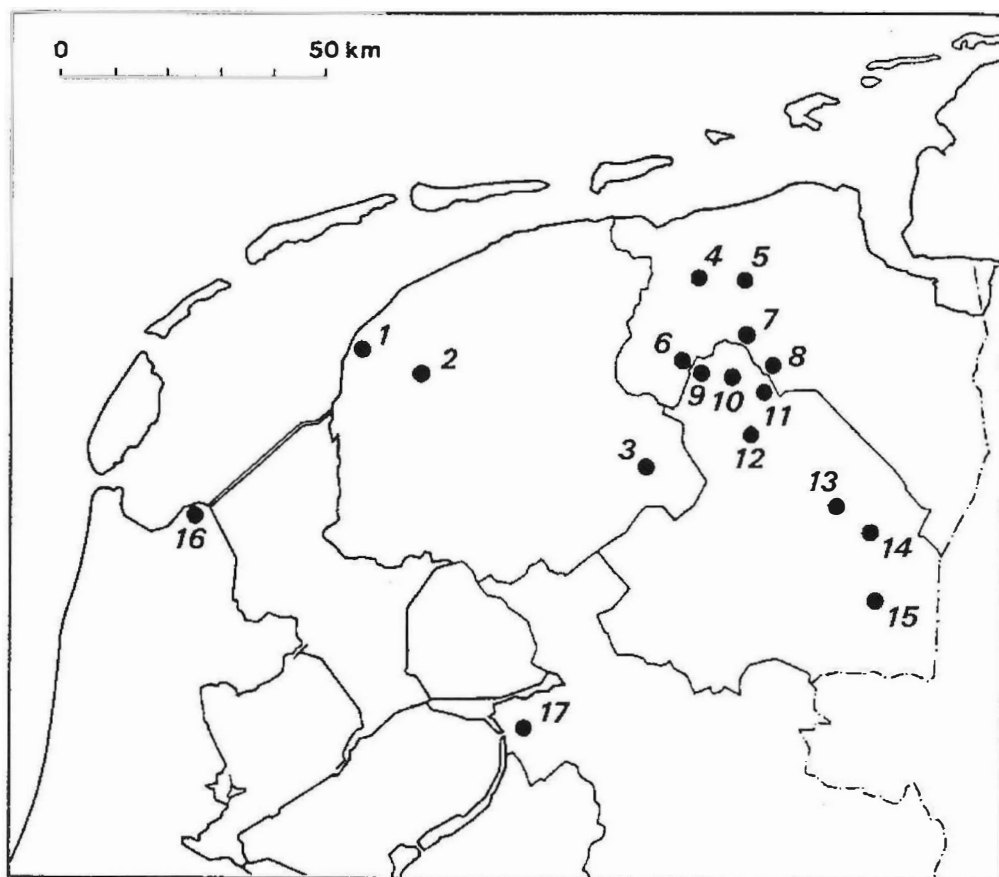
Groninger Instituut voor Archeologie

Groningen, 2001

In deze aflevering: België, Duitsland, Italië, Griekenland, Turkije, en Rusland.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Wijnaldum; 2. Winsum (Fr.); 3. Tjongerdal; 4. Englum; 5. Wetsingermaar; 6. Leek; 7. Groningen; 8. Haren; 9. Nietap; 10. Peize; 11. Yde; 12. Zeijen; 13. Borger; 14. Exloo; 15. Emmen; 16. Wieringen; 17. Kampen.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT	
De verwarrende complexiteit van de <i>Federmesser</i> -traditie; notities naar aanleiding van een monumentaal boekwerk	9
L. JOHANSEN & D. STAPERT	
Vuurmakers uit het laat-Paleolithicum <i>revisited</i>	15
L. JOHANSEN, M.J.L.Th. NIEKUS, D. STAPERT & J.R. VELDHUIS	
Een mogelijke 'vuurmaker' uit Leek (Gr.)	20
D. STAPERT & L. JOHANSEN	
Een stenenkring en een zwarte plek: het 'Cheddarien' van Zeijen (Dr.)	24
W. PRUMMEL	
Dierenvondsten uit het dal van de Tjonger tussen Donkerbroek, Oosterwolde en Makkinga (Fr.)	30
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & Ç. ATAKUMAN-EISSENSTAT	
Palynologisch onderzoek in de Maraş-Antep regio, Zuid-Turkije	36
H. WOLDRING	
Hydrologie van de pingo 'Vagevuur' (Nietap, Dr.) in het laat-Glaciaal en vroeg-Holoceen	41
P.A.J. ATTEMA, T. DE HAAS, J. HUIS IN 'T VELD, P.M. VAN LEUSEN & M. ROOKE	
SIBA2000, voorbereidend landschapsonderzoek in de Sibaritide	47
H. FEIKEN, M.J.L.Th. NIEKUS & H.R. REINDERS	
'Wetsingermaar'. Een neolithische vindplaats in de gemeente Winsum (Gr.)	54
A. KLOOSTERMAN	
Zoeken naar TRB-boeren in de marke van Yde (Dr.)	60
A. UFKES	
Een bijzonder graf uit de Enkelgrafcultuur uit Leek (Gr.)	68
A. UFKES	
Midden-bronstijdaardewerk uit Emmen (Dr.)	73
J.M. GRIMM	
Botmateriaal van een bronstijdvindplaats aan de Weser bij Rodenkirchen	77
J.N. LANTING, W. PRUMMEL & A.G.F.M. CUIJPERS	
Eindelijk de hond in de pot gevonden (Dr.)	80

P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & B.M.J. MATER	
Veldwerk op het strand tussen Nettuno en Torre Astura (Midden-Italië)	85
P. FIJMA	
Een survey in de vlakte van Sóurpi	89
F. VREDE	
Archeobotanisch onderzoek van de 'Westerhaven' te Groningen (Gr.)	95
M.C. GALESTIN	
Sigillata-stempel uit Winsum (Fr.)	99
H.A. GROENENDIJK	
Een depotvondst uit de Romeinse tijd in de Appèlbergen, gem. Haren (Gr.)	104
A. NIEUWHOF	
Een wierde in Humsterland – de opgraving Englum (Gr.)	108
C. TULP	
Een zwaardriembeugel uit Englum (Gr.)	114
V.S. OLSEN	
Wodan in Wijnaldum: de dubbelzinnige, iconologische boodschappen van de beugelschijffibula van Wijnaldum-Tjitsma (Fr.)	116
H.R. REINDERS	
Acker Stratingh en Westerhoff. Pioniers van het wierdenonderzoek in Groningen	122
J. BESTEMAN	
Een tweede Scandinavische zilverschat van Westerklijf, gem. Wieringen (N.H.)	129
A. JAGER	
Een blik op middeleeuws Kampen (Ov.)	135
L. HACQUEBORD	
Archeologische verkenningen in de monding van de Noordelijke Dvina in het noorden van Rusland	139
M.J.M. DE WIT	
Een aanvullend archeologisch onderzoek naar het Huis te Peize, gemeente Noordenveld (Dr.)	144
P.B. KOOI	
Don Quichotte in Exloo (Dr.)	148

VOORWOORD

Dank zij 'Malta' bestaat een groeiende aandacht voor de archeologie in al zijn facetten. De laatste jaren heeft dit tot gevolg gehad dat veel schoolverlaters interesse tonen voor een studie archeologie, ook voor een opleiding aan de Rijksuniversiteit Groningen. Traditiegetrouw participeren studenten archeologie in het onderzoek van hun instituut. Het is dan ook verheugend dat een aantal studenten en pas-afgestudeerden in het twaalfde nummer van *Paleo-aktueel* een bijdrage heeft geschreven.

Alom is een groeiende activiteit te bespeuren op het gebied van verkenningen en opgravingen. De resultaten daarvan vinden hun neerslag in vele rapporten van RAAP, ADC en ARC. Al vaak is de vraag gesteld hoe de vergaarde kennis kan worden verspreid onder vakgenoten – om nog maar niet te spreken van een brede laag van de samenleving – en hoe deze kennis een bijdrage kan leveren aan of een aanpassing betekenen van ons beeld van het verleden. Naar mijn mening speelt *Paleo-aktueel* hierbij zeker, zo men wil een bescheiden rol. Enkele bijdragen over het onderzoek van het ARC in Noord-Nederland zijn in deze bundel opgenomen, maar meer mag ook.

Archeologische tijdschriften zijn in Nederland dun gezaaid: *Helinium* is weg, *Scarabee* erbij; *Westerheem* kent een lange traditie bij de leden van de AWN en daarbuiten en *Archeological Dialogues* richt zich op een specifieke lezersgroep. Voor doorwrochte studies kan een auteur terecht bij een reeks van één van de universitaire instituten, maar kortere artikelen zijn niet altijd gemakkelijk te plaatsen. De redactie heeft in dit nummer enige artikelen geplaatst van auteurs buiten de Groningse kring en over een onderwerp in de marge van de noordelijke regio.

Uiteraard zou het een goede zaak zijn dat bijvoorbeeld vanuit de onderzoeksschool ARCHON het initiatief voor een nieuw landelijk tijdschrift komt, zoals één van de redacteurs van *Paleo-aktueel* wel eens met klem heeft bepleit, maar pogingen hiertoe hadden tot nu toe geen succes. Formule, doelgroep, verspreiding, financiën? Is Nederland en het aantal archeologen te klein?

Voorlopig had de redactie van *Paleo-aktueel* de handen vol aan de 28 bijdragen in dit nummer, dat hopelijk zijn verspreiding zal vinden onder een groeiende groep lezers.

Reinder Reinders

Adrie Ufkes¹

Aan de westzijde van Emmen wordt in de nabije toekomst een uitbreiding van het Noorderdierenpark en een nieuwbouwproject binnen het oude tracé van de Frieslandweg gerealiseerd. De gemeente Emmen is zich bewust van de archeologische rijkdom van dit gebied en heeft daarom aan Archaeological Research & Consultancy (ARC) de opdracht gegeven om het bodemarchief dat niet kan worden behouden, in kaart te brengen. De meest recente opgraving is een aanvullend archeologisch onderzoek (AAO) tussen de oude Frieslandweg en de Westenesscherstraat, waar een parkeerplaats is gepland (kaartblad 17H, coördinaten 256.25/534.37; De Wit, in druk). Dit onderzoek vond plaats onder leiding van M.J.M. de Wit en werd uitgevoerd tussen 22 november en 6 december 2000.

Tijdens eerder onderzoek direct ten noorden van de oude Frieslandweg werd door het ARC een inheems-Romeinse nederzetting opgegraven (De Wit, 2000). De doelstelling van het AAO was om te bepalen of zich op het terrein archeologische sporen bevonden en of deze aansluiten bij de inheems-Romeinse bewoning. Om deze vragen te kunnen beantwoorden werden vier NNW-ZZO georiënteerde proefsleuven aangelegd. Deze sleuven waren 4 m breed, de meest westelijke sleuf was 210 m lang en de overige sleuven ca. 185 m. De bouwvoor werd machinaal verwijderd en vervolgens werd het daaronder liggende esdek laagsgewijs afgeschaafd tot op de vaste keileem, waar zich de archeologische sporen bevonden.

Uit het onderzoek kwam naar voren dat over het grootste deel van het terrein sporen uit de Romeinse tijd aanwezig zijn in de vorm van gebouwen, hutkommen, spiekers en erfscheidingen. In het noorden zijn sporen uit de vroege/midden-ijzertijd aangetroffen, waaronder een spieker. In het zuidoosten bevinden zich resten uit de vroege Middeleeuwen, waaronder een huisplattegrond.

In het uiterste zuidwesten van het onderzochte gebied kwam een afvalkuil te voorschijn met aardewerkscherven uit de midden-bronstijd. Dit midden-bronstijdmateriaal is het onderwerp van deze bijdrage.

De afvalkuil

Zoals gezegd bevond de afvalkuil zich aan de zuidkant van de meest westelijke sleuf, aan de kant van de Westenesscherstraat (werkput 1, vlak 1, spoor 3; fig. 1). Direct onder het esdek, op 26,78 +NAP, tekende de kuil zich af als een min of meer rond spoor met een diameter van 45 à 50 cm. De kuil had een ronde bodem met een max. diepte van 26 cm. Bovenin was de vulling donkerbruin-grijs, onderin was de kleur iets lichter bruingrijs. In deze donkere vulling werden de scherven aangetroffen (vondstnr. 3). Op grond van de incompleetheit van het materiaal mag worden aangenomen dat een deel van het oorspronkelijk reliëf door erosie of ontginningsactiviteiten is verdwenen.

Het aardewerk²

Het aardewerk is in het veld in zijn geheel gelicht en met omringende grond meegenomen waarna het eerst is gedroogd en vervolgens uitgeprepareerd en met een zachte kwast gereinigd. De kwaliteit van de scherven bleek zodanig slecht dat het noodzakelijk was om ze te impregneren met *paraloid* in een oplossing van 10%. De slechte kwaliteit is enerzijds veroorzaakt door het relatief zachte baksel en de grove steengruismagering; uitloging en doorworteling zijn echter waarschijnlijk voor een belangrijker deel oorzaak van de staat waarin het materiaal zich bevond.

De scherven zijn afkomstig van meerdere potten. Op grond van alleen het baksel, de wanddikte

en de mate en manier van verwerking kunnen minimaal drie exemplaren worden onderscheiden. Deze potten worden gerepresenteerd door zeer weinig en relatief kleine onversierde wandscherven. Daardoor is een nadere beschrijving of reconstructie niet mogelijk. Ook zijn er bodemfragmenten aanwezig die niet aan een bepaalde pot kunnen worden toegeschreven. De bodemscherven zijn zo mogelijk in een nog slechtere staat. Bij één bodemscherf kon de minimale bodemdikte worden vastgesteld op 2,3 cm, bij de overige fragmenten ontbreekt het oorspronkelijk oppervlak.

Gelukkig bleek de kuil ook grotere en beter dateerbare scherven te bevatten. Deze fragmenten konden aan nog eens drie verschillende potten worden toegeschreven. De eerste pot bestaat uit één groot fragment, twee bijbehorende randscherven, twee wandscherven en een bodemaanzet van het type *Drakenstein* (fig. 2). De pot is emmervormig, de rand is iets hoekig en aan de buitenkant afgerond. Het aardewerk is met granietgruis ge-

magerd en oxiderend gebakken. De wanddikte varieert van 10,1 tot 10,5 mm. De randidiameter bedraagt ca. 32 cm. De hoogte van de pot is helaas niet vast te stellen, maar is mogelijk in de orde van 27 tot 30 cm geweest. Het oppervlak is met een spatel gladgestreken en vrij zorgvuldig afgewerkt. Als versiering is op gemiddeld 4 cm onder de rand een horizontale rij vingertopindrukken aangebracht.

Het tweede exemplaar is een pot van het type *Laren* (fig. 3). Dit is waarschijnlijk een zeer grote pot geweest. Er werden een groot randfragment en vijf bijbehorende wandscherven geborgen. De pot is tonvormig en heeft een vrij hoekige, rechte rand. Deze pot is met relatief fijn granietgruis gemagerd en zeer zorgvuldig en regelmatig gevormd. De pot is verhoudingsgewijs dunwandig, de wanddikte bedraagt 10,1 mm. De diameter van de rand is 38 cm, de hoogte van de pot is niet vast te stellen. Onder de rand is een zone variërend van 4 tot 7 cm iets glad afgewerkt, daaronder is de pot

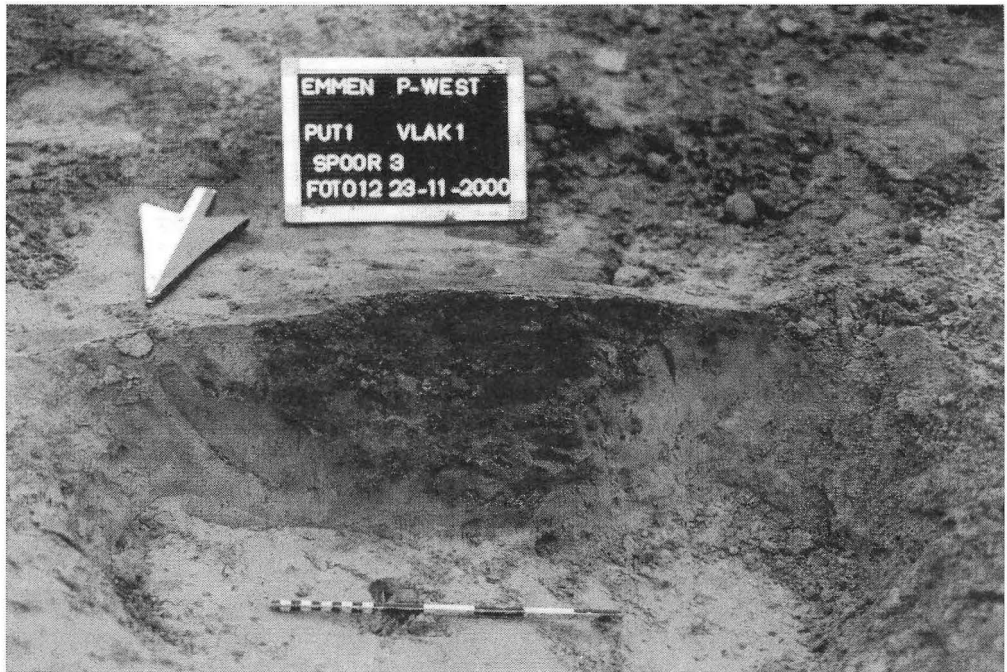

Fig. 1. Coupe van de afvalkuil (foto M.J.M. de Wit).

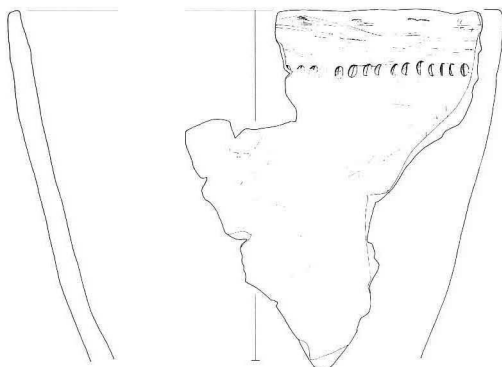

Fig. 2. Fragment van het type *Drakenstein* (FRLWP'00/3-1, tek. R. Aalders).

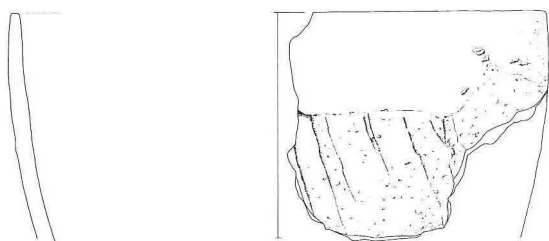

Fig. 3. Fragment van het type *Laren* (FRLWP'00/3-2, tek. R. Aalders).

Fig. 4. Schouderfragment midden-brons-tijdaardewerk (FRLWP'00/3-3, tek. R. Aalders).

besmeten. In dit ruwe oppervlak zijn bijna verticale strepen geveegd. Op een van de bijbehorende wandscherven is aan de binnenzijde een zwarte aanslag aangetroffen die hopelijk bestaat uit koolstofhoudend aankoeksel. Dit is verzameld en opgestuurd naar het Centrum voor Isotopen Onderzoek in Groningen ten behoeve van een ^{14}C -datering.

Van de laatste pot resteert slechts een schouderfragment en deze kan daarom typologisch niet nader worden ingedeeld (fig. 4). Mogelijk is de schouder glad en de buik opgeruwd. De scherf vertegenwoordigt een biconische pot met een vrij scherpe schouderknik. De grootste diameter is ca.

22 cm. De wanddikte is 10,2 mm. Ook deze pot is met granietgruis gemagerd en oxiderend gebakken.

Datering

Het aardewerk uit de afvalkuil behoort typologisch tot *Drakenstein* en *Laren* en is verwant aan de zgn. *Kümmerkeramik*. Op grond van de eenvoudige vormen zou het materiaal in de tweede helft van de midden-brons-tijd gedateerd kunnen worden (1500-1100 v.Chr.). Het grote formaat van de potten pleit echter voor een iets oudere datering, nog in de eerste helft van de midden-brons-

tijd (1800-1500 v. Chr.).³ De typologie van midden-bronstijdaardewerk heeft slechts een beperkte chronologische waarde. Daarom kan alleen ¹⁴C-onderzoek uitsluitsel geven.

Naschrift

Vlak voor het ter perse gaan werd het resultaat van de ¹⁴C-datering bekend: 3025±40 BP (GrA-17597), wat neerkomt op een datering in de tweede helft van de midden-bronstijd, ca. 1275 v.Chr.

Summary

During a trial excavation at Emmen (province of Drenthe) early medieval, Roman and Iron Age traces were discovered as well as a pit containing pottery dating from the Middle Bronze Age. These Middle Bronze Age sherds were closely examined. At least 6 different pots could be distinguished. Only two were represented by enough sherds to allow their attribution to the Middle Bronze Age Drakenstein and Laren pottery.

Noten

1. Archaeological Research and Consultancy, Groningen
2. Met dank aan J.N. Lanting voor zijn suggesties betreffende conservatie en datering van het aardewerk.
3. Deze dateringen zijn overgenomen uit ARCHIS.

Literatuur

- Wit, M.J.M. de, 2000. *Romeinse bewoning in het tracé van de verlegde Frieslandweg te Emmen, provincie Drenthe* (= ARC-Publicaties 29). Groningen.
- Wit, M.J.M. de, in druk. *Een aanvullend archeologisch onderzoek op het westelijk deel van de nieuwe parkeerplaats langs de Frieslandweg te Emmen, gemeente Emmen* (= ARC-Publicaties). Groningen.